

**SURXONDARYO VILOYATIDA O'TKAZILGAN FOLKLOR
EKSPEDITSİYALARI XUSUSIDA**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.55.36.030>*Xakimov Orifjon Boboramazonovich*
Termiz davlat universiteti stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo madaniyati taraqqiyotiga o'zining qadimiy va boy milliy madaniyati bilan ulkan hissa qo'shib kelayotgan yurtimizda ajdodlarimiz tomonidan xilma-xil janrlardan iborat bo'lgan folklor an'analarini tadqiqotchi olimlar tomonidan ilmiy ekspeditsiyalar davomida o'rganilishi to'g'risida so'z boradi. Xususan, ushbu ekspeditsiyalarning surxon vohasida olib borilgan izlanishlariga alohida ahamiyat berilgan.

Kalit so'zlar: Ekspeditsiya, folklor, folklorshunoslik, doston, xalq og'zaki badiiy ijodiyoti.

ФОЛЬКЛОР СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ ОБ ЭКСПЕДИЦИЯХ*Хакимов Орифжон Боборамazonovich**Преподаватель-стажер Термезского государственного университета*

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, как в нашей стране, вносящей огромный вклад в развитие мировой культуры своей древней и богатой национальной культурой, ученые-исследователи фольклорных традиций наших предков, состоящих из различных жанров, в ходе научных экспедиций. В частности, особое значение придавалось исследованиям этих экспедиций в сурханском оазисе.

Ключевые слова: Экспедиция, фольклор, фольклористика, эпос, устное народное творчество.

**FOLKLORE IN THE SURKHANDARYA REGION ABOUT
EXPEDITIONS***Xakimov Orifjon Boboramazonovich**Termez State University intern teacher*

Abstract: In this article we will talk about the study of folklore traditions consisting of different genres by our ancestors during scientific expeditions in our country, which makes a huge contribution to the development of world culture with its ancient and rich national culture. In particular, particular importance was attached to the research of these expedites in the surkhon Oasis.

Keywords: Expedition, folklore, folklore, epic, oral artistic creativity of the people.

Dunyo madaniyati taraqqiyotiga o'zining qadimiy va boy milliy madaniyati bilan ulkan hissa qo'shib kelayotgan yurtimizda ajdodlarimiz tomonidan xilma-xil janrlardan iborat bo'lgan folklor an'analari yaratilgan. Asrlar davomida ezgulikni tarannum etib kelayotgan bu tafakkur durdonalarida xalqimizning ulug'vor maqsadlarga yo'naltirilgan eng oliyjanob qarashlari o'z ifodasini topgan. Folklor asarlari ona diyorumizda yuksak madaniyatni bunyod etgan ajdodlarimizning turmush tarzi, orzu-intilishlari, urf-odat, marosim va an'analarini mukammal aks ettirganligi uchun ham qadrlidir. Shuning uchun ham xalqimiz o'z folklorini hamisha ko'z qorachig'idek asrab-ayavlab, takomillashtirib, badiiy jihatdan sayqallantirib keladi.

“Folklor” atamasini birinchi marta 1846-yilda ingliz olimi Vilyam Toms (1803-1885) qo'llagan. U aka-uka Grimmlar tomonidan yozilgan “Mifologiya” asarining ikkinchi nashri bilan tanishib chiqqandan keyin, “Ateneum” gazetasining 928-sonida “A.Merton” taxallusi bilan e'lon qildirgan “The folkllore” nomli maqolasida “folklor” (“folk”-xalq, “lore”-bilim, donishmandlik, ya'ni “folklore” – “xalq donoligi”) atamasini ishlatgan va uni “Yevropa dehqonlarining an'analari, qadimiy xalq she'riyati, urf-odat,

marosim va e'tiqodlarni anglatuvchi atama" sifatida ilk bor izohlangan.

O'zbek folklorshunosligi maktabi vakillari folklor asarlarini to'plab, arxivlashtirish va ilmiy tavsiflash borasida o'tgan asrning 20-yillaridan buyon izchil ish olib borishmoqda. O'zbek folklorini to'plash maqsadidagi ilmiy ekspeditsiyalar XX asrning o'rtalaridan to hozirgi kunga qadar muntazam ravishda o'tkazilib kelinmoqda. Ekspeditsiya qamrovi kengligini shundan ham bilsa bo'ladiki, turli yillarda H.Zarifov, M.Afzalov, B.Karimov, M.Alaviya, Z.Husainova, G'.Jahongirov, S.Qosimov, M.Murodov, T.Mirzayev, K.Imomov, B.Sarimsoqov, F.Karomatov, M.Jo'rayev, R.Abdullayev va boshqa olimlar boshchilik qilgan folklor ekspeditsiyalari mamlakatimizning barcha viloyatlarida, shuningdek qo'shni respublikalarda o'zbeklar istiqomat qiladigan hududlarda ilmiy safarlarda bo'lib, o'zbek folklorining barcha janrlariga oid materiallarni to'pladilar.

Surxon vohasida sunnat to'yi marosimida kechki payt o'yin-kulgi qilinadigan joy, maxsus tayyorlangan davra "chanki" deyilishi ham bevosita Alisher Navoiy asarlarida qayd etilgan "changi" atamasi bilan bog'liq. Sariosiyo tumanida o'tkaziladigan xatna to'yi marosimlarida qo'llaniladigan "chanki" so'zi umumo'zbek folklorida qadimdan ishlatilib kelingan atama bo'lib, qo'shiq hamda lapar aytiladigan, o'yin-kulgu qilinadigan marosim nomi sifatida ishlatilgan.

Xalq og'zaki badiiy ijodiyotini to'plash, sistemalashtirish, ommaviy va akademik nashrlarni amalga oshirish ishlari XX asrning 20-yillaridan boshlangan. Folklor asarlarini to'plash va o'rganish ishlari 1918-1920-yillarda Turkiston xalq maorifining turkiy seksiyasi, 1921-1924-yillarda esa davlat ilmiy kengashining o'zbek bilim hay'ati tomonidan amalga oshirilgan. O'zbek bilim hay'ati 1921-yilda Toshkent viloyati Bo'stonliq tumaniga, 1922-yilda Samarqand va Sirdaryo viloyatlariga, 1922-yilda Farg'ona vodiysiga uyushtirgan folklor ekspeditsiyalari samarali bo'ldi. Bu ilmiy safarlarda qatnashgan G'ozim Olim Yunusov va G'ulom Zafariy lapar, o'lan, bolalar qo'shiqlari, og'zaki drama, ertak va afsona, marosim folkloriga oid materiallarni yozib olishgan.

O'zbek bilim hay'ati tomonidan tashkil etilgan folklor-etnografik ekspeditsiyalarga boshchilik qilgan G'.O.Yunusov xalq og'zaki badiiy ijodi namunalarini to'plash va ommalashtirishning tashabbuskorlaridan biri bo'lgan. G'.O.Yunusov o'zbek eposshunosligi tarixida birinchi bo'lib 1922-yilning yozida Fozil Yo'ldosh o'g'li va Hamroqul baxshilardan "Alpomish" dostonidan parchalarni yozib olgan. G'.O.Yunusov Toshkent, Sirdaryo, Samarqand viloyatlarida bo'lib, ko'plab qo'shiq, ertak, afsona, maqol, topishmoq va rivoyatlarni yozib olgan. O'zbek marosim folkloriga doir kuzatishlar olib borish bilan bir qatorda boy etnografik materiallarni ham to'plagan.

Hodi Zarifov folklor asarlarini yozib olish, to'plash, nashr etish va o'rganishga ulkan hissa qo'shgan alloma, o'zbek folklorshunosligining asoschisidir. Hodi Zarifov ishtirok etgan yoki uning o'zi tomonidan uyushtirilgan har bir ekspeditsiya fanga yangi materiallar va tahliliy xulosalarni taqdim etgan. Jumladan, H.Zarifov 1929-yilda G'.Yunusov rahbarligidagi folklor ekspeditsiyasining a'zosi sifatida Qashqadaryo-Surxondaryo vohalarida bo'lib, Abdulla Nurali o'g'li, Xolyor Abdulkarim o'g'li kabi chechan baxshilar ijodiyotini o'rgangan.

Folklor sektorini 1944-yilning avgustidan 1952-yilning mart oyiga qadar taniqli folklorshunos Mansur Afzalov boshqardi. 1945-yilda Sherobodda, 1946-yilda Jizzaxga ekspeditsiyalar uyushtirildi.

Muzayyana Alaviya 1955-1983-yillar davomida Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm, Samarqand, Buxoro, Andijon, Farg'ona, Toshkent viloyatlarida folklor ekspeditsiyalarida bo'lib, xalq qo'shiqlari, afsona, rivoyat, ertaklarni to'plagan. Fozil Yo'ldosh o'g'li, Islom shoir, Boymurod Boymat o'g'li, Haydar Boychayev, Abdulla shoir Nurali o'g'li, Umr shoir Safarov kabi xalq baxshilaridan o'nlab termalar va dostonlarni yozib olgan. Olimaning ko'p yillik izlanishlari natijasida 1955-yilda "O'zbek xalq qo'shiqlari", 1959-yilda "Yangi qo'shiqlar", 1955-yilda "O'zbek folkloridan namunalar", 1979-yilda "Oq olma qizil olma", 1983-yilda "Xalq qo'shiqlari" kabi

to'plamlari yuzaga kelgan.

Marosim folklori namunalarini izchil to'plab, tadqiq etgan Muzayyana Alaviya 1957-yilda Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi Do'sbergan qishlog'ida yashagan Qirmiz momo hamda Ashirov Ro'ziyevadan boqimchilik va baxshichilik amaliyotining to'liq tavsifini yozib olgan.

Xalq teatrini o'rganishni an'anaviy og'zaki dramalarni yozib olishdan boshlagan M.Qodirov 1958-yildan boshlab Hamza nomidagi San'atshunoslik institutining folklor ekspeditsiyasi tarkibida Surxondaryo, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Farg'ona, Namangan, Andijon, O'sh, Xorazm viloyatlarida bo'lib, 300 ga yaqin xalq teatri ijrochilarining ijodiy faoliyatini o'rgangan. Ellikdan oshiq professional va havaskor masxarabozlar bilan ijodiy suhbatlar o'tkazgan. Yuzga yaqin xalq dramasi, kulgi-hikoya va qiziqchilik namunalarini yozib olgan, ko'plab pantomima, xalq raqslari va tomosha san'atiga doir materiallar to'plagan.

60-yillarning oxirlaridan boshlab folkloristik ishlarning miqyoslari yanada kengaydi, ekspeditsiyalar uyushtirish sistemali yo'lga qo'yildi. Folklor ekspeditsiyalari Qashqadaryo, Surxondaryo, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Jizzax, Sirdaryo, Toshkent, Chimkent, O'sh, Chorjo'y viloyatlarida, Qoraqalpog'iston Respublikasida, Farg'ona vodiysi va Janubiy Tojikistonda ish olib bordi. Ekspeditsiyalar davomida ilgari ma'lum bo'lmagan xalq ijodchilari, namunalari yo'qolgan deb taxmin qilingan folklor janrlari aniqlandi, juda ko'p miqdorda xalq ijodi namunalari yozib olindi.

XX asrning 70-80-yillarida Qashqadaryo viloyatida ilmiy faoliyat olib borgan A.Qahhorov, K.Ochilov, Ch.Hamro, A.Ergashev, Surxondaryo viloyatida ilmiy faoliyat olib borgan Q.Mamashukurov o'z ilmiy faoliyatlarida o'zbek xalq dostonlarining poetikasi, variantlari va lokal xususiyatlari, dostonchilik an'alarining saqlanishi va yetakchi baxshilarning badiiy mahorati, dostonlarda turkumlilik, bolalar folklorining o'ziga xos tabiati va janrlar tarkibi, mehnat qo'shiqlarining badiiyati, mifologiya va boshqa mavzularda yirik tadqiqotlarni yaratdilar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra 1999-yilda Surxondaryo viloyatining Termiz shahrida o'tkazilgan "Alpomish" dostoni yaratilganligining 1000 yilligi tantanalari doirasida jahonning yetakchi folklorshunos olimlari ishtirokida "Alpomish" dostoni va jahon xalqlari epik ijodiyoti" mavzuidagi xalqaro konferensiya bo'lib o'tganligi professor To'ra Mirzayev ilmiy tadqiqotlarining o'ziga xos sarhisobi deyish mumkin.

Folklor ekspeditsiyalarida to'plangan yangi materiallarga asoslangan To'ra Mirzayev bu dostonchilik maktablaridan tashqari Nurota, Narpay, Sherobod, Qamay, Piskent, Janubiy Tojikiston kabi dostonchilik maktablari mavjudligini aniqladi.

Mamlakatimizda keng ko'lamli ma'naviy tiklanish jarayoni bilan uzviy bog'liq holda ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida yaratilib, badiiy sayqal berib kelingan muhtasham folklor yodgorliklarining jahonshumul ahamiyati xususida so'z yuritish, xalq ijodiyotining unutilish arafasiga kelib qolgan ko'plab janrlarini qayta tiklash, ijrochilik an'alarini rivojlantirishning misli ko'rilmagan imkoniyatlari yuzaga keldi. Natijada joylarda faoliyat olib borayotgan folklor-etnografik jamoalar soni ko'paydi. Nafaqat Surxondaryo, Qashqadaryo va Xorazm viloyatida, balki baxshichilik maktablarining jonli an'analari yo'qolib ketgan deb hisoblangan Samarqand, Jizzax, Sirdaryo viloyatlarida ham baxshi-shoirilar yetishib chiqq boshladi.

M.Jo'rayev va M.Pirmatovalarning ko'p yillik izlanishlari natijasida Surxondaryo viloyatining boy folklor materiallari yozib olindi. 2005-2007-yillarda L.Xudoyqulovning Surxon vohasi aholisi to'y marosim folklorining lokal xususiyatlari va o'ziga xosligini ochib berishga qaratilgan izlanishlari muhim ilmiy qimmatga ega. L.Xudoyqulova Surxon vohasi aholisining bola tug'ilishi bilan aloqador irim-sirimlari, beshik to'yi, sunnat to'yi va nikoh to'yi marosim folklorini yozib oldi. 2007-yilda L.Xudoyqulova "Sarchashmadan tomgan injular. Surxon vohasi o'zbek to'y marosim qo'shiqlari" nomli folklor to'plami nashrdan chiqdi.

Surxon vohasiga uyushtirilgan yanada yirik ekspeditsiyalardan biri musiqashunos

Rustam Abdullayev tomonidan amalga oshirilgan. Rustam Abdullayev o'zining "Boysun – an'anaviy musiqa madaniyati" monografiyasida O'zbekiston Respublikasi Surxondaryo viloyatining asl etnografik mintaqalaridan biri bo'lgan Boysun musiqiy tajribasini o'rganish natijalari aks ettirilgan. Monografiyada Boysunning musiqiy madaniyati birinchi navbatda, mahalliy qo'shiq uslubi sifatida o'ziga xosligi, O'zbekistonning boshqa entomadaniy mintaqalari uslubi bilan farqi va o'xshashligi bilan baholanadi. Monografiya 2003-2004-yillarda YUNESKOning O'zbekistondagi vakolatxonasi ko'magida o'tkazilgan Boysunda olib borilgan ilmiy ekspeditsiyasi davomida to'g'ridan-to'g'ri kuzatuvlar va ovoqli yozuvlar materiallariga, shuningdek, oldingi musiqiy va folklor ekspeditsiyalari materiallariga asoslangan.

Surxondaryo viloyatida, o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab olib borilgan kuzatuvlar va ovoqli yozuvlar so'nggi ekspeditsiyalar materiallari bilan taqqoslanib Boysun musiqiy folklorining o'ttiz yildan oshiq vaqt mobaynida qanday rivojlanishini aniq kuzatish imkonini beradi. Ekspeditsiya davomida Boysun tarixi, etnografiyasi va urf-odatlar (taqvim, mehnat, oila, mavsum-marosim, milliy urf-odatlar) bilan bog'liq ma'lum materiallar to'plangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Surxon vohasi nafaqat yurtimiz, balki butun dunyo madaniyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, ko'plab tarixiy madaniyatlarga asos bo'lgan zamin hisoblanadi. O'tgan asr mobaynida olib borilgan bir necha folklor ekspeditsiyalari natijasida Surxon vohasining boy musiqiy folklori bir muncha o'rganilgan. Kelgusida ushbu mintaqada yana ko'plab tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.Tursunov, T.Pardayev, N.Tursunova, B.Murtazoyev "O'zbekistonda baxshichilik san'atining shakllanishi va taraqqiyoti tarixi" Toshkent. 2015.
2. M.Jo'rayev "Folklorshunoslik asoslari" Toshkent: Fan. 2009.
3. T.Mirzayev "Ustozlar, safdoshlar, izdoshlar" Toshkent: Tafakkur tomchilari, 2021.